
	<p>Списание ЕПОХИ Издание на Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“</p> <p>Journal EPOCHI [EPOCHS] Edition of the Department of History of “St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo</p>		<p>Том / Volume XXXIV (2026). Книжка / Issue 1</p>
---	---	--	--

DOI: 10.54664/BILV4089

Пенчо Д. ПЕНЧЕВ* / Pencho D. PENCHEV

**Рецензия на: Кремена Маркова. *Роби и робство в Средновековна България IX–XV век*.
София: „Изток–Запад“, 2025, 238 с. ISBN: 978-619-01-1642-4**

Review of: Kremena Markova. *Slaves and Slavery in Medieval Bulgaria (Ninth–Fifteenth Centuries)*. Sofia: Iztok–Zapad Publishing House, 2025, 238 pp. ISBN: 978-619-01-1642-4

Средновековната история на България и българските земи е изключително сложно изследователско поле. Тя привлича вниманието на учените още от XIX век, с нея са свързани някои от най-устойчивите национални митове в общественото съзнание, а наличните автентични извори са ограничени и сравнително добре известни. Това налага търсенето на нови и едновременно значими проблеми, които по различни причини са пренебрегвани или недостатъчно проучени. От тази гледна точка публикуваната монография на Кремена Маркова е безспорно интересна, важна и значима. Робството в средновековна България не е напълно непозната тема за професионалните историци. Адекватната историческа реконструкция на проблема може да подпомогне по-плътното разбиране за редица важни елементи и аспекти от историята на правото, социалната и стопанската история на българските земи и на Балканите като цяло.

От гледна точка на стопанската история робството е тема, която занимава не само историческата общност, но и икономистите. През 1974 г. нобеловият лауреат Робърт Фогел в съавторство със Стенли Енгерман публикува забележителната книга “Time on the Cross. The Economics of the American Negro Slavery”, в която възоснова на много богата емпирична база установяват, че робството в САЩ преди Гражданската война (1861–1865 г.) е икономически ефективно и печелившо като стопанска институция. Концепцията на авторите стимулира сериозна дискусия, която подпомага цялостното разбиране за миналото и неговото отражение върху съвременната икономическа действителност.

Монографията „Роби и робство в средновековна България IX–XV век“ връща читателите доста по-назад във времето, в сравнение с посочената книга на Фогел и Енгерман. Тази голяма времева дистанция позволява на авторката да пише, без да има директна опасност от политизираното третиране на проблема за робството. Проследени и анализирани са важни теми, като отношението на характерните за християнското общество морално-етични принципи, ценности и норми към робството. Кремена Маркова не е икономист, а и науката не разполага с достатъч-

* **Пенчо Д. Пенчев** – професор, доктор на науките, катедра „Политическа икономия“, УНСС – София; p.penchov@unwe.bg

но достоверни данни за средновековното робство, с които да се установи доколко е икономически ефективно използването на роби през разглеждания от нея период. Към достоинства на монографията трябва да се посочат познаването и критичното ползване на постиженията на различни историографски школи и подходи към темата за средновековното робство и свързването на робството в България и по българските земи с това във Византия.

С помощта на класическите за историческата наука методи и средства Кремена Маркова се опитва да събере и внимателно да анализира всички автентични извори, които, пряко или косвено, се докосват до проблема. Не са пренебрегнати и възможностите за ползване на археологически данни. Тя не изключва от анализите си стопанските аспекти на робството, но това не е основният ѝ акцент. Задълбочено е представена сложната природа на робския институт, неговата еволюция в сравнение с робството от времето на Античността и Ранното средновековие. Особено важен е изводът, до който се достига в края, че робството не е просто явление, а трябва да се разглежда като процес (стр. 209).

Робството еволюира, а самата еволюция, сложните нюанси, които носи със себе си терминът роб/робство са внимателно проследени в частта, посветена на терминологията на робството. Анализирани византийски и старобългарски източници показват, че *роб* може да се използва за слуга, дете, военнопленник. В старобългарските източници сред значението на роб може да се срещне и това на слуга и на наемен работник (стр. 65–67). Терминологичното уточнение е важно за икономическата история, защото показва, че всякакви анализи и изводи, които пренебрегват еволюцията на дадена институция, нейните специфики в определени периоди от историческото развитие, ще са повърхностни и неточни. Икономическата наука в съвременните си измерения се опитва да прилага количествени анализи, да систематизира статистически налични извори и т.н. Това обаче често води до твърде голямо опростяване на историческото развитие и до изкривена картина на неговите многообразни посоки.

Друг важен аспект, в който посочената монография прави принос, е свързан с разбирането, че определени икономически и социални институции като робството могат да съществуват и съществуват в различни географски райони и периоди, без да са определящи за цялостната социално-икономическа характеристика на дадена държава. Институциите са устойчиви, те не изчезват лесно и бързо от традициите, законите и стопанските практики. На българска почва робството може да се прояви като въвличане на държавата в търговията с роби, но също така в документално установимата продажба на собствени деца в робство по социални причини и продажбата на българи като роби във времето на османското нашествие на Балканския полуостров. Наличието на робството в социалните и стопанските практики на Балканите в продължение на векове след XV век е доказано и от сведението за цигани роби до 60-те години на XIX век (стр. 164).

Значителна част от монографията е посветена на анализ на юридически документи, свързани с положението на робите. Особено интересни са предвидените продажби в робство и сравнението на „Закона за съдене на людете“, който се прилага в България с „Еклогата“, която е византийският първоизточник на българския закон. На първо място, прави впечатление, че нормативната уредба във Византия, която е по-развита, напреднала от Българската държава, предвижда членовредителни наказания за някои състави на престъпление, докато в „Закона за съдене на людете“ се предвижда продажбата в робство. Доколко това предполага наличието на някаква форма на пазар за продажба на робите, не може да се установи на базата на наличните извори.

Напълно основателно авторката подчертава, че една от причините за промяната от членовредителство в продажба на доказани престъпници е предизвикана от стремеж „да се избягва инвалидизирането на здрави хора, които запазват физическите си способности и стопанската си активност“ (стр. 150). Явно предлагането на работна ръка в Първата българска държава е ограничено и това прави дори престъпниците ценен ресурс, който не бива да се разпилява с лека ръка. С оглед на ограничените парични пазари, когато се прилага Законът за съдене на людете, напълно основателна е хипотезата, че попадналите в робска зависимост като следствие

от влязла в сила присъда стават роби на държавата, т.е. използвани са в обществени строежи, за тежка работа в някои занаятчийски работилници и др. под. Изцяло като предположение, но ми се струва напълно възможно, някои подобни роби да са продавани във Византия от страна на българската централна власт. Така тя би получила някакви парични средства под формата на монети. С тях може да се закупят от византийските пазари стоки, които по различни причини липсват в България.

Някои аспекти и фактологични твърдения в книгата могат да се характеризират като преувеличени или фактологично неточни. На първо място, с оглед да се подчертае значимостта и актуалното значение на темата се твърди, че нарастващите неравенства у нас правят реална опасността от „превръщането на човека във вещь“ (стр. 11). Подобна опасност е твърде абстрактна и изисква доста свободно тълкуване на понятията *роб* и *робство*. На стр. 33 като „белогвардеец“ е споменат стопанският историк професор Иван Кинкел. Той наистина емигрира в България от Русия, но не като част от значимата „бяла“ емиграция.

Въпреки тези дребни недостатъци монографията на Кремена Маркова е забележимо постижение, което има своята ценност и би трябвало да предизвика интерес не само в средите на професионалните историци, а в доста по-широка академична общност.